

Puskás-Kolozsvári Frederic RUSZOK CSÍKSZENTKIRÁLYON?

A *Székelyföld* folyóirat 2016. júliusi számában figyeltem fel a Csíkszentkirály/Poklondfalva – Vitos-teleki ásatás leletanyagára, melynek kapcsolatai egyértelműen a Kárpát-medencén kívüli területek felé mutatnak, egyelőre ismeretlen településtörténeti előzményekre utalva.¹

Az alsíki Poklondfalva (Csíkszentkirály falu része) az Olt bal partjának magas teraszán fekszik, a Zsögödi-szorostól délre, egy mára időszakossá vált kis patak, a Völgy-pataka befolyásánál. A Vitos-teleki lelőhely (belterület 763. szám) Poklondfalva déli részén, közvetlenül a 12A főút mellett található, az Olt magas, nyugat felé lejtő teraszán. A területet homokbánya, magánházak és melléképületek építése, illetve a 12A főút építése jelentősen bolygatta. Botár István, csíkszeredai régész 2009 nyarán mintegy 70 m²-es kutatási felületen több objektumot azonosított, melyek közül a legrégebbi egy elszántott népvándorlás-kori kőkemence omladéka volt.²

A Vitos-telek nyugati felén egy betöltött homokbánya húzódott (3/5. objektum), melyben a leletek rétegtani összefüggések nélkül, keverten jelentkeztek – nyilvánvalóan több, különböző korú objektum leletei kerültek bele. Az innen előkerült kerámiaanyag szétválasztása tipológiai megfontolások alapján történt. Az első csoportba sorolt edénytöredékek alapján a gödröt legkésőbb a 13. század végén töltötték be, erre utal az innen előkerült II. Ottokar (1251–1276) bécsi dénára is. Az objektum legizgalmasabb leletei a második csoporthoz tartozó edénytöredékek, melyek kora a forma és díszítés alapján az ezredforduló környékére valószínűsíthető. Az ásató ebbe a második csoportba sorolta a kézikorongon igényes kivitelben, finom anyagból készült függőleges, bordázott nyakú korsókat/palackokat, melyeket jellemzően több sorba elhelyezett hullámvonalkötegek, bebökődött fésűs sorok díszítenek. Ez utóbbi díszítés gyakran a nyakrészen, illetve esetenként

1 BOTÁR István 2016, 104–105.

2 BOTÁR István 2013, 241.

a vállon körbefutó plasztikus bordákon is megjelenik (lásd a 6. képet). Néhány fültöredék is nagy valószínűséggel ezekhez az edényekhez köthető. Egykorú lehet továbbá egy tál, anyaga, hullámvonalköteges díszítése és bordás oldala miatt, de ide sorolható még két kis bögre, melyek peremét sűrű fésűs bebökődés, oldalukat pedig hullámvonalköteg, illetve fésűs bebökődésből kialakított sorok díszítik. Hasonló korúnak sejtett csoportot alkotnak azok a fazekak, melyeknek legnagyobb szélessége a vállnál található, rövid peremük levágott, oldaluk hullámvonalkötegekkel díszített. Végül két, kis, kézzel készített pohár egészíti ki ezen leletek sorát.

Hasonló, vállukon is bordával díszített edények jelenleg nem ismertek a Kárpát-medence késő népvándorláskori, vagy Árpád-kori leletanyagában. Közeli párhuzamukat a moldvai Bârlad-Prodana telepének kerámiatöredékei között figyelhetjük meg³ (5. kép). Valamelyes hasonlóságot mutat az Al-Duna melletti Capidaváról közölt, görög betűs feliratáról elhíresült, amfora alakú, kétfülű kancsó bordás díszítése.⁴ Fésűs bebökődéssel díszített, bordás edényeket morva területeken is találunk, ott azonban a 10. század elejétől jellemző módon sötétszürke grafitos fazekakon jelenik meg, a bordás díszítés pedig a 10. század utolsó harmadáig-végéig keltezhető.⁵ Kifejezetten morva hatás a poklondfalvi kerámiaanyagon nem figyelhető meg, keltezése a 10–11. századra valószínűsíthető. Az edények oldalának bordával való tagolása leginkább a Kijevi Rusz területére jellemző, így Botár szerint elképzelhető, hogy onnan keveredett ide egy kisebb elszigetelt csoport.⁶

A Kijevi Rusz területén az edények korongolása a 9. század közepe táján jelent meg, először a Dnyepertől keletre eső déli részeken,⁷ az igazi technológiai ugrás pedig a 10. század második harmadában következett be, amikor a jó minőségű korongolt edények messze északon is elterjedtek (például Novgorod és Staraya Ladoga térségé-

3 SPINEL, Victor 1982, 46–48. ábrák.

4 Ennek, a kézikorongon formált, fenékbélyeges, sötétszürke színűre kiégetett edénynek a legjobb párhuzamai az al-dunai bolgár területekről ismertek. RĂDULESCU, Adrian 1970, 255., 258.

5 STANA, Čeněk 1994, 278.; POLÁČEK, Lumír 1998; ROSLUND, Mats 2007, 161–164.

6 BOTÁR István 2013, 242.

7 Véleményem szerint ez kapcsolatban állhat a helyi szlávok (szeverjánok) 859–884 közötti, kazároknak való adózásával, illetve a kangar-besenyők betelepülésével. Lásd ezzel kapcsolatban: PUSKÁS-KOLOZSVÁRI Frederic 2018, 115–116.

ben).⁸ A század utolsó negyedében figyelhető meg az a jelentős váltás, amikor az addigi, kezdetlegesen korongolt kerámiát, melyet tulajdonképpen kézzel készítettek el, és csak a végső fázisban korongoltak, egy fejlettebb, kifinomultabb korongolt kerámia váltotta fel, amit szinte teljes felületén díszítettek⁹ (a kijevi kerámia néhány jellegzetes darabját lásd az 1. képen, a plasztikus bordákkal díszítetteket novgorodiakét pedig a 2. képen). A változás mögött elég egyértelműen Kijev növekvő dominanciája állt I. Vlagyimir (978–1015) idejében.¹⁰

Nagyon jól meg lehetett figyelni ezt a változást a Pszkov környéki kerámia esetén (3. kép), melynek három kronológiai horizontját lehetett meghatározni, az egyszerű, díszítetlen kézzel készült kerámiától egészen a teljes felületén díszített, jó minőségű edényekig. Az első periódusban, mintegy 870–920 között az edények legnagyobb átmérője a vállrésznél van, díszítés nem figyelhető meg rajtuk (ún. „*Predkrugovaya keramika*”). A második periódusban, mintegy 920–970 között megjelenik az edényttest felső részének díszítése, mely általában vízszintes vonalakból, hullámvonalakból és hullámvonalkötegekből áll (ún. „*Primitivnokrugovaya keramika*”). A harmadik és végső fázisban, mintegy 970–1040 között erőteljesen díszített edények készülnek, változatos formákban. Ekkor a díszítés már az edény teljes felületét beborítja, ezt vízszintes vonalak, hullámvonalkötegek, fésűs bebökődés és plasztikus bordák alkotják, gyakran ezek közül többet is alkalmazva ugyanazon az edényen (ún. „*Krugovaya keramika*”).¹¹ Ebbe a fázisba tartoznak az Odera mentén talált edénytípusok is, melyek jól példázzák azt a formai és díszítésbeli változatosságot, mely az ezredforduló környékén a szláv kerámia jellemzőjévé vált.¹²

A csíkszentkirályi, igényesen korongolt kerámia az utóbbi két csoportba sorolható, az oldalukon is bordákkal díszített darabok pedig nyilván a legkésőbbiek, és így a 10. század második fele és a 11. század első fele közötti időszakra keltezhetők. Az is elég egyértelműnek látszik, hogy a ruszokkal kapcsolatban álló szláv népesség által kerülhetett ide.

8 ROSLUND, Mats 2007, 196–198., 245–257.; ROSENFELD, Rostislav L. 1997, 26.

9 ROSENFELD, Rostislav L. 1997, 25.

10 ROSLUND, Mats 2007, 196.

11 ROSLUND, Mats 2007, 181–183.

12 ROSLUND, Mats 2007, 201–204.

Kérdéses maradt viszont a körülmény és az időpont: hogyan és mikor kerülhetett erre sor? Erre keresem a választ a továbbiakban.

A második típusba sorolható kerámia Dél-Erdélyben valamikor a 10. század középső harmadában jelent meg, ide sorolnám elsősorban a Fehéregyháza közelében, a Sárpatok jobb oldalán elhelyezkedő, magasparton létesített telepről előkerült darabokat, jó minőségű agyagból, csengő keményre kiégetve¹³ (4. kép). A Csíki-medence területén nagyon hasonló lelőhely Csíkszentkirály-Poklondfalva és Csíkszentlélek-Kőhegy is, szintén a 10. századra keltezhető kerámiával.¹⁴

A harmadik típusba tartozó, 10–11. századi gyorskorongolt kerámia legfőbb jellemzői, megfigyelésem szerint, a jó minőségű, finom anyag, a változatos forma és díszítés, valamint a vöröses színű, oxidációs kiégetés. A 10. század utolsó harmadáig a kézikorongon készített, szürkésbarna színűre égetett kerámiával együtt került elő, ezt láthatjuk Fehéregyházán¹⁵ és Poklondfalván is. Ugyanakkor határozottan különbözik mind az al-dunai bolgár párhuzamokkal rendelkező 9–10. századtól,¹⁶ mind a 10. század közepe táján itt is megjelenő bordás nyakú edényekkel és cserépbográcsokkal jellemzett kerámiaművességtől – bár utóbbival megfigyelhető bizonyos szintű keveredés, illetve egyidejű használat. Például a poklondfalvi Őrház lelőhelyen talált, sűrű hullámvonalköteges, fésűs bebökött, soros díszítéses kerámia jellegzetes 10–11. századi darabokkal együtt került elő, köztük egy bordás nyakú edénnyel,¹⁷ ide sorolnám a Csíkszentsimon-Homokbánya lelőhelyről ismert töredékeket,¹⁸ valamint a Csobotfalva-Fodor kerti település két feltárt lakóházának betöltéséből előkerült kerámiaanyagot, egy tálszerű, fületlen bográcscsal és egy füles cserépbogrács peremtöredékeivel.¹⁹

Ezek számunkra azért is érdekesek, mert a hengeres, illetve bordás nyakú edények és vállukon fülekkel is rendelkező edények elterjedésé-

13 BALTAG, Gheorghe 1994 és BALTAG, Gheorghe 2000. Vö.: STANCIU, Ioan 2000, 130.

14 BOTÁR István 2013, 185., 267–268.

15 STANCIU, Ioan 2000, 151.

16 Az ún. „Dridu-edényművességet” I. Niképhorosz (802–811) bizánci császár érméjével meglehetősen pontosan sikerült keltezni. Lásd OLTEANU, Ștefan 2002, 174.

17 BOTÁR István 2013, 243, 245–247.

18 BOTÁR István 2013, 199.

19 BOTÁR István 2014, 30–34.

nek a „gócterülete” a Felső-Tisza-vidékre lokalizálható, jellemző módon a 10–11. századi fegyverforgató elit temetőiből került elő.²⁰ A gömbölyű aljú bográcsok pedig a 10. század második felében jelennek meg a Kárpát-medence területén, Takács Miklós szerint valószínűleg délkeletről, Dobrudzsa irányából terjedve el.²¹

Mindenesetre a régészeti leletek és a helynevek is arra utalnak, hogy a magyar honfoglalás előtt és az Árpád-kor első felében a Keleti-Kárpátok térségében jelentős méretű szláv népesség lakott. A két Küküllő felső völgyében és a mai Háromszéken különösen sűrű a 8–10. századi szláv telepek hálózata.²² Régészeti alapon Gáll Erwin nemrég arra a következtetésre jutott, hogy Közép-Kelet-Erdélyben a bolgár hódítás következményeként ide kerülő népesség mellett egy igen jelentős avar-szláv alapnépesség kellett élni.²³ Nyelvészeti módszerek alapján Benkő Loránd Udvarhelyszéken az Erked-patak és a Rika völgyében feltételez szláv lakosságot, környezetükben besenyő népességet sejtve.²⁴ A besenyők jelenlétével az Árpád-kori Háromszéken is számolnunk kell.²⁵ Ugyanakkor a székelyföldi helynevek többsége egyértelműen magyar nyelvi eredetű.²⁶

A keleti szlávok közül véleményem szerint elsősorban a szeverjánok törzsének a jelenléte valószínűsíthető ezeken a területeken – legalábbis az írásos források alapján. Ugyanis azt követően, hogy Asparuch vezetésével a bolgárok elfoglalják a bizánciaktól a mai Bulgária területének egy részét, 681 körül az általuk hódoltatott szláv törzseket a határaik védelmére telepítik le, köztük az írásos források név szerint is említve a szevereket.²⁷ A szeverján törzs tagjairól utoljára 1024-ben hallunk, amikor Vlagyimir egyik fiának seregében harcolnak.²⁸ Érdekességük, hogy vezető rétegüket, Fodor István szerint, iráni nyelvűek alkották, maga a szever (sever) név is iráni eredetre lenne visszavezethető.²⁹

20 TAKÁCS Miklós 2012, 436.

21 TAKÁCS Miklós 2012, 433–435.

22 HEGYI Géza 2016, 181–182.

23 GÁLL Erwin 2014, 88–89.

24 BENKŐ Loránd 1989, 345.

25 HEGYI Géza 2016, 185–186.

26 BENKŐ Loránd 1998, 138.; BOTÁR István 2008, 79–89.

27 SZÁDECZKY-KARDOSS Samu 1998, 223. Ezt az óorosz óskrónika is megerősíti. Lásd FERINCZ István 2015, 24–25.

28 FERINCZ István 2015, 113–114.

29 FODOR István 2000, 468.

Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a szeverek mellett az ún. Hét nemzetség (Hepta geneai) szerepel a bolgárok határain letelepítettek között.³⁰ A 670-es években az Avar Birodalom is egyértelmű átalakuláson megy keresztül, amikor a frissen felbomlott Onogur Birodalom területéről érkező új betelepülőket a határvidékeken telepítik le, többek között Erdélyben, a Maros középső szakaszának mellék völgyeiben és a Küküllők összefolyásánál.³¹ Egyelőre kérdéses, hogy az itt megtelepedő onogur-bolgárok összefüggésben állhatnak-e a forrásokban szereplő Hét nemzetséggel? Nem tartom kizártnak.

A 820-as évek második felében bolgár fennhatóság alá kerülő erdélyi területek szintén a Maros középső folyásvidékéig terjedtek.³² Ezeket mintegy 100 évig sikerül megtartaniuk, hiszen Bóna István szerint valamikor 933 után a bolgárok kiűrik a Déli-Kárpátokban épült erődítményeiket.³³ Ennek a mindmáig egyetlen ismert, éremmel keltezett, bolgár jellegű, É-D-i tájolású gyermeksír sem igazán mond ellent, melyet a Temes megyei Újváron tártak fel, és I. Romanos Lekapenos és VII. Konstantin (931-944) solidusát tartalmazta.³⁴ A gyulafehérvári bolgár központ felégetése után a 10. század második harmadában magyar jellegű temetkezések jelennek meg itt, a század második felére már egy hatalmi központ is kialakul, a betelepítések egy újabb fázisára pedig a 11. század első évtizedeiben kerül sor.³⁵

A szászvárosi temetőt az újabb kutatási eredmények tükrében akár a 10. század 3. évtizedétől is megnyithatták, és megérhette a 11. század első harmadát.³⁶ Meg kell jegyezni, hogy a csombordi és a szászvárosi temetők népessége rítusaiban teljesen eltér a bolgárokhoz köthető maroskarnai „A” pogány temetőjében megfigyelhetőtől, hiszen innen egyáltalán nem ismert koporsós temetkezés, ahogy a Gyulafehérvár-Mentőállomás temetőjének bolgár fázisából sem, ugyanígy a 10. század

30 Utóbbiakat a 9. századi „hetumoger”-rel felettette meg: HARMATTA János 2001, 6-7. Ezek szerint a hét magyar nemzetség (SZABADOS György 2013, 128-131.) már a 7. század végétől jelen lehet a bolgároktól északra és az avaroktól keletre eső területeken (PUSKÁS-KOLOZSVÁRI Frederic 2011, 66-67).

31 FERENCZI István 1996, 13-14 (Irodalomjegyzékkel).

32 A leletanyagokról összefoglalót nyújt: KATONA-KISS Attila 2009, 42-44 (Irodalomjegyzékkel).

33 BÓNA István 2001, 78.

34 GÁLL Erwin 2013, 505., 600.

35 GÁLL Erwin 2013, 831-833.; GÁLL Erwin 2014, 92.

36 TIPLIC, Ioan Marian 2013, 225. Vö.: GÁLL Erwin 2013, 464-471.

közepétől-második felétől keltezhető a kereszténynek tartható koporsós sírok.³⁷ Gáll Erwin arra is felhívta a figyelmet, hogy a 10–11. századi Erdély területén fenékbélyeges sírkerámiát kizárólag a gyulafehérvári és a százsvárosi temetőkből ismerünk (többnyire keresztalakú fenékbélyeggel).³⁸

Véleményem szerint a Dunától északra lévő bolgár területek fölött 934-ben a kangar-besenyők egyik törzse veszi át a hatalmat.³⁹ Maga VII. (Bíborbanszületett) Konstantin császár (913–959) is úgy tudta, hogy a 10. század közepén a besenyők gyakoroltak fennhatóságot a magyaroktól keletre, az al-dunai bolgároktól északra és a ruszoktól délre, egészen Sarkelig, a kazárok Don partján épült erődjéig terjedően.⁴⁰ Értésülését talán éppen attól a Gyulától szerezte, akit ez idő tájt keresztelt meg Konstantinápolyban, és aki a püspökké szentelt Hierotheos nevű szerzetessel tért haza övéihez.⁴¹ Ezzel a térítéssel megoldhatónak látszik a Gyulafehérvár környéki keresztény jellegű sírok keltezési problémája,⁴² ugyanakkor a kangar-besenyők jelenlétének feltételezése olyan nehezen értelmezhető leletekre is magyarázattal szolgálhat, mint például a maroskarnai bolgár temető területén, magyar jellegű sírból előkerült „jogar”⁴³ (valójában buzogány), melynek párhuzama a besszarábiai Bălăbani II. tumulus temetőjéből ismert,⁴⁴ és igen nagy valószínűséggel a besenyőkkel hozható összefüggésbe.⁴⁵

Hogy a címben megfogalmazott kérdésre is válaszoljak: véleményem szerint nincs reális esély arra, hogy Csíkszentkirályon ruszok jelentek volna meg a 10. században, arra viszont igenis van, hogy a Kijevi Rusz területéről érkeztek ide. Mint láthattuk, az itt tárgyalt jó minőségű korongolt kerámia előzményei a 9. század közepe táján jelentek meg Kijev környékén, a Dnyepertől keletre eső déli részeken, fejlődésének második periódusa 920–970 közé tehető, amikor Kijev környékén már

37 GÁLL Erwin 2013, 602., 806–809.

38 GÁLL Erwin 2013, 792.

39 Ezt többször megfogalmaztam már, lásd például: PUSKÁS-KOLOZSVÁRI Frederic 2011, 71.

40 DAI, 182–183. (cap. 42.)

41 ÁMTBF, 85.

42 Hasonlóképpen vélekedik: MARCU ISTRATE, Daniela 2015, 184., 191–193.

43 GÁLL Erwin 2013, 808.

44 SAVA, Eugeniu 1996, 192., 7/1. és 8. ábra.

45 A vasból készült buzogányok a besenyőkkel jelentek meg a mai Románia területén. Lásd KOVÁCS László 1971, 178–180.

általánosan elterjedtté válik. Csakhogy Konstantin császár a 10. század közepén Kijevtől északra tudósít a ruszokról.⁴⁶ Ettől délre a nekik adózó poljánok éltek a Dnyepertől nyugatra, a keleti oldalon pedig a szeverjánok, még délebbre, a Dnyeper zúgói felé már a besenyők.⁴⁷ Tehát azokon a területeken, ahol ez a kerámiatípus először megjelent, a szeverjánok éltek, akik az orosz őskronika alapján 884 előtt a kazároknak adóztak.⁴⁸ Önállóságukat I. Szvjatoszláv (945–972) idejében veszíthették el, aki a Kijevi Rusz fejedelmeként meglehetősen agresszív, hódító politikát folytatott, megdöntve a Kazár Birodalmat, és a 963-ban két részre szakadt első dunai Bolgár Birodalmat is. Valószínűleg éppen a szomszédos szláv törzsek 945 utánra tehető erőszakos hódoltatása szolgálhat magyarázattal kisebb csoportjaik megjelenésére a Keleti-Kárpátok térségében, hiszen tudjuk, hogy a 945/946-os években a ruszok kegyetlenül gyilkolták a drevljanokat.⁴⁹ Korábban a drevljanok „megadóztatása” után a szeverjánoké következett (883/884-ben),⁵⁰ valószínűleg voltak, akik inkább a menekülést választották, minthogy az életükkel fizessenek... És ez bizony a besenyőkre is igaz lehet, hiszen Taksony fejedelem idejében a Tolmács törzs egy részét szintén az Olt mellett, Szeben vidékén telepítették le.⁵¹ Róluk pár évvel korábban még a Dnyepertől keletre eső területeken hallunk, a Borutolmács (Borotalmat) tartomány területén.⁵² Szállásvidékük a Kazár Birodalomtól északra, a Don és a Volga közötti pusztákra terjedhetett ki,⁵³ amit bizonyára súlyosan érintett a ruszok 965-ös támadása, amikor a kazárok mellett a jászokat és a kaszagokat is legyőzték.⁵⁴

970-ben a ruszok „szövetségesekként magukhoz vették a besenyőket és a nyugaton, Pannóniában megtelepedett türköket”, együtt támadva a Balkán-félszigetre.⁵⁵ Szvjatoszlávval végül a besenyő Kurja vezér

46 DAI, 56–57. (cap. 9.)

47 DAI, 58–61. (cap. 9.)

48 FERINCZ István 2015, 34.

49 FERINCZ István 2015, 55–59.

50 FERINCZ István 2015, 34.

51 KRISTÓ Gyula 2003, 69–72.; GYÖRFFY György 1990, 96., 166–168.; PÁLÓCZI HORVÁTH András 1988, 126–127.

52 DAI, 168–169. (cap. 37.)

53 PÁLÓCZI HORVÁTH András 1988, 114.; HKÍF, 119. és 317. lábjegyzet.

54 FERINCZ István 2015, 63.

55 ÁMTBF, 86–87.; FERINCZ István 2015, 66–67. és a 238. lábjegyzet.

végzett 972 tavaszán, a Dnyeper zúgóinál.⁵⁶ Kijev védelmének kiépítését a besenyőkkel szemben 988 után, I. Vlagyimir idején kezdik meg az ún. „kígyósáncokkal”, de azok 1036-ban feldúlták és kifosztották Kijevet.⁵⁷ A besenyők szállásterülete az úzok nyomására szűkül össze a 11. század közepén, főleg azt követően, hogy 1054-ben átlépik a Dnyepert.⁵⁸ 1059-ben az úzok elől menekülő besenyők a Bizánci Birodalom dunai határtartományában telepedtek le, egyes töredékeik pedig I. András magyar királytól (1046–1060) kérhettek bebocsátást, akivel előzőleg szövetségben álltak.⁵⁹ A Kárpátoktól keletre eső területek az 1070-es évektől már Kunország részévé váltak. Az itteni folyóvölgyekben a 11–12. században is folytatódott a szláv betelepülés, mivel a kunok megelégedtek a terület katonai ellenőrzésével. Főleg keleti szláv és onogur-bolgár népelemekkel számolhatunk, de besenyő és úz csoportok is maradtak hátra.⁶⁰

Minden bizonnyal I. Vlagyimir halála után ajánlotta fel szolgálatát Szent Istvánnak a 11. század első negyedében az a varég-rusz fegyveres csoport, melyet a Magyar Királyság nyugati határszélén telepítettek le, élükre Imre herceget állítva.⁶¹ Az Árpádok Vazul-ágának is volt kijevi kapcsolata, hiszen Szár László „de Ruthenia” hozta feleségét.⁶² A későbbi András király az 1030-as években előbb Lengyelországba menekült, majd a kijevi nagyfejedelem udvarába került, ahonnan 1046-ban Anasztázia nevű feleségével, Bölcs Jaroszlav leányával, és kíséretével együtt tért vissza. Uralkodása idején egyértelműen érződött a kijevi udvar hatása a Magyar Királyságban.⁶³

945 és 1060 között tehát elvileg bármikor költözhetek volna be kisebb szláv nyelvű csoportok a rusz területekről a Kárpát-medencébe – erre akár több hullámban is sor kerülhetett. Csíkszentkirályon szerintem az egyik legkorábbi menekülthullámmal érkezőket figyelhetjük meg, amint lassan beleolvadnak a már itt élő népcsoportokba. Ők minden jel szerint a kangar-besenyő Gyulák uralma alatt kerülhettek,

56 FERINCZ István 2015, 69.

57 FONT Márta 2015, 306., 309.

58 PÁLÓCZI HORVÁTH András 1996, 12–13.

59 PÁLÓCZI HORVÁTH András 1996, 14.

60 PÁLÓCZI HORVÁTH András 1996, 12–13., 19–22.

61 FONT Márta 2015, 307.

62 SRH, I. 344. (cap. 87); ÁKIF, 346.

63 FONT Márta 2015, 308–310.

az Olt felső folyása mellé, valamikor a 10. század közepe táján, ahol a 11. század elejéig biztosan jelen is maradtak. Stephanos Gyuláról feljegyezték, hogy „az elfogott keresztényekről sem feledkezett meg, hanem gondja volt rájuk és szabaddá tette őket.”⁶⁴ Kegyessége nyilván nem csak a keresztények, de úgy általában a menedéket kereső csoportok számára is igen vonzóvá tehetette. A kortárs merseburgi püspök, Thietmar szerint a Gyula-családból származó Saroltnak, Géza fejedelem feleségének szláv neve Beleknegini, testvérének Prokuj, fiának Vajk,⁶⁵ ami arra utal, hogy szláv környezetben éltek, alattvalóik egy része biztosan ezt a nyelvet használta.

Botár István szerint Csik településtörténetét úgy lehetne rekonstruálni, hogy a 10–11. századtól kezdődő gyér katonai megszállással szemben a 11–12. században telepek sokasága jön létre, lezárul a korábbi szláv lakosság asszimilációja, és megindul a terület egyházi és világi megszervezése.⁶⁶ A székelyek magyar nyelvű helynévadása eltüntethette a korábbi, részben szintén magyar lakosság „nyomait” (talán ezért nincsenek kangar-besenyő helynevek sem⁶⁷), egyes helynevek folyamatossága-átadása viszont amellettszól, hogy itt főleg szláv és magyar nyelvű csoportok éltek együtt a 11–12. század folyamán, ilyen például Delne, Kászon, Taploca, Gelence ~ Kelence, Dorma vagy Cserna neve.⁶⁸

A háromszéki Zabola 12. századra keltezett temetőjének antropológiai elemzése ugyancsak erre az együttélésre utalhat, hiszen az itteni férfipopuláció Kárpát-medencén belüli kapcsolatai részben szláv, részben pedig vegyes, magyar–szláv lakosságú területek felé mutatnak, elsősorban a dél-morvaországi Mikulčice 4. (9. századi), a Kis-Balaton melletti Zalavár-Kápolnadomb (11–13. századi), valamint a Balatontól délre található Kérpusztá (11. századi) népességei irányába.⁶⁹ Az is kiderült, hogy a solt-tételhegyi Árpád-kori népesség rendkívüli hasonlóságot mutat a mikulčicei és általában a morva népességgel, ugyanazt

64 ÁMTBF, 85–86.

65 ÁKIF, 110–113.

66 BOTÁR István 2008, 91.

67 A besenyők által megszállt falvak többsége a Sárvíz mellékén is magyar nevet visel. Lásd KRISTÓ Gyula 2003, 76.

68 BOTÁR István 2008, 87.

69 K. ZOFFMANN Zsuzsanna 1994, 313., 321. (10. táblázat)

a közép-európai – közép-kelet-európai népi szubsztrátumot rajzolva ki, mint a háromszéki sírok esetében.⁷⁰

Ennek a népességnek egyik jellemzőjeként a fák, illetve ligetes helyek pogány kultuszának meglétére figyeltem fel, melyre a temetkezési helyek fatörzseleleteiből lehetett következtetni (Zalavár, Kérpuszta, Halimba).⁷¹ Ez az ősök tiszteletével, illetve a világokat összekötő életfával és a turulmadárral függ össze, mely az égig érő fa tetejéről lehozza az ősök lelkeit, és felruhazza velük a földi halandó újszülötteket.⁷² Hitviláguk talán a kangar-besenyők irányába mutat, hiszen maga a turul szó is besenyő átvétel a magyar nyelvben.⁷³ Kristó Gyula a besenyő személynevek alapján jutott arra a következtetésre, hogy a határvidékeken élő besenyők a 11–12. században még biztosan pogányok voltak.⁷⁴ E téren nyilván további kutatásokra van szükség, jelen esetben azonban meglegszem észrevételem egyszerű jelzésével.

A Kárpát-medence területén tulajdonképpen a 11. századtól kezdődően figyelhető meg egy alapvetően egységes anyagi kultúra kialakulása.⁷⁵ Ennek egyik legfontosabb oka I. (Szent) István államalapítói törekvéseiben keresendő, illetve jelen esetben az Erdély déli részén mintegy 70 évig fennálló kangar-besenyő fennhatóságban (Kabuk-sinjula vagy alsó Jula tartomány⁷⁶), mely csak akkor szűnt meg, amikor a Prokujnak nevezett Gyula „országát” 1003-ban a Magyar Királysághoz csatolták.⁷⁷ Teljesen egységessé pedig 1028 után válik, az Ajtony vezetése alatt álló Maros menti területek integrálásával.⁷⁸

70 FÓTHI Erzsébet – BERNER Zsolt 2014, 138–139.

71 VIZKELETY András 2006, 290–291.

72 FODOR István 2010, 177–178.

73 BENKŐ Loránd 2009, 14–15.

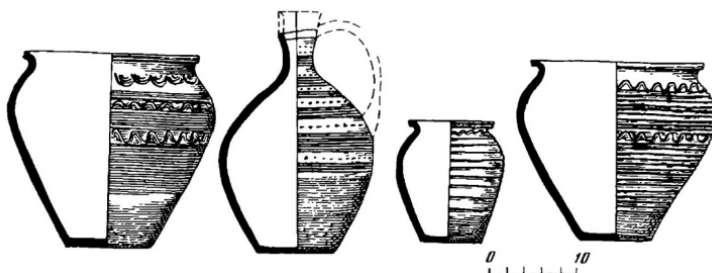
74 KRISTÓ Gyula 2003, 76–77.

75 BOTÁR István 2014, 32.

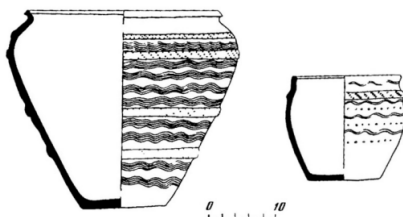
76 DAI, 168–171. (cap. 37.); ÁMTBF, 40–41.

77 ÁKIF, 112., 214.; PUSKÁS-KOLOZSVÁRI Frederic 2011, 71–72.

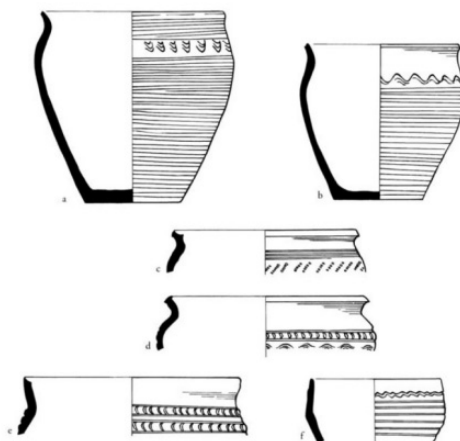
78 Ajtonyról lásd SZEGFŰ László 1994, 32.

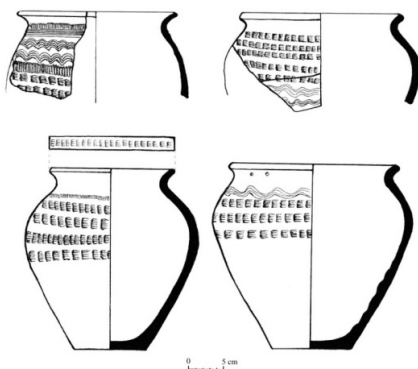
1. kép. Kijevi kerámia, 10. század második fele – 11. század eleje.
 Forrás: ROSENFELD, Rostislav L. 1997, 16. tábla/7–9., 11.

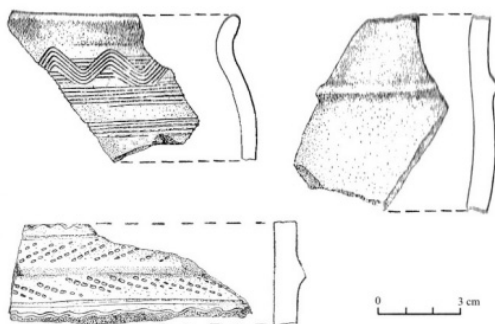
2. kép. Novgorodi kerámia, 10. század második harmada – 11. század első fele.
 Forrás: ROSENFELD, Rostislav L. 1997, 17. tábla/31., 37.

3. kép. Pszkov, a–b: kezdetleges korongolt kerámia („primitivnokrugovaya kerámika”), 920–970 között és c–f: fejlett korongolt kerámia („krugovaya kerámika”), 970–1040 között. M nélkül. Forrás: ROSLUND, Mats 2007, 182. oldal, 27. ábra.

4. kép. Fehéregyházi kerámia, 10. század második fele. Forrás: BALTAG, Gheorghe 1994, 2. tábla/1., 2. és BALTAG, Gheorghe 2000, 4. tábla/6., 9.

5. kép. Bârlad-Prodana, 10–11. századi kerámia-töredékek. Forrás: SPINEI, Victor 1982, 47. ábra/2–3., 11.

6. kép. Poklondfalva – belterület (Vitos-telek), néhány 10–11. századi kerámia-töredék a 3/5. objektumból. Forrás: BOTÁR István 2013, 180. kép/10–13.

IRODALOM:

- ÁKIF: Kristó Gyula (Szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. SzKK 15, Szeged, 1999.
- ÁMTBF: Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó.
- BALTAG, Gheorghe: Așezarea de la Albești – Sighișoara. Elemente inedite în cultura materială din sec. IX–X. In *Revista Bistriței*, 8., 1994, 75–78.
- BALTAG, Gheorghe: Considerații generale privind așezarea de la Sighișoara-Albești. Noi elemente inedite în cultura materială din secolele VIII–X. D. Hr. In *Marisia*, 26., 2000, 169–186.
- BENKŐ Loránd: Maros- és Udvarhelyszék település- és népiségtörténetéhez. In *Századok*, 123/3–4. 1989, 343–359.
- BENKŐ Loránd: *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, 1998, Akadémiai Kiadó.
- BENKŐ Loránd: Árpád „de genere Turul”. In *Magyar Nyelv*, 105. évf. 1. szám, 2009, 9–16.
- BOTÁR István: Csik Árpád-kori településtörténetének kérdései a helynevek és a régészeti adatok fényében. In Hoffman István – Tóth Valéria (Szerk.): *Helynévtörténeti tanulmányok 3*. A Magyar Névérvivum Kiadványai 13. Debrecen, 2008, 71–94.
- BOTÁR István: *A Csiki-medence középkori településtörténete*. ELTE BTK PhD-disszertáció, Budapest, 2013.
- BOTÁR István: Árpád-kori településrészlet Csíksomlyón. In *A Csiki Székely Múzeum Évkönyve*, 10. 2014, 29–46.
- BOTÁR István: Fejetlen lovas a limes Fenyédiensis mentén. In *Székelyföld kulturális folyóirat*, 20. évf. 7. szám, 2016. július, 102–112.
- BÓNA István: Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában. In Dávid Gyula (Szerk.): *Erdély a keresztény magyar királyságban*. Kolozsvár, 2001, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 69–97.
- DAI: Gyula Moravcsik – Romilly J. H. Jenkins (eds.): *Constantinus Porphyrogenetus: De administrando imperio*. Washington, 1967, New revised edition.
- FERENCZI István: Az erdélyi honfoglalás kérdése a régészeti leletek világánál. In *Erdélyi Múzeum*, 58. 1996/1–2., 9–40.
- FERINCZ István: Nyesztor-krónika. Poveszty vremennih let. Régmúlt idők elbeszélése: honnan ered Rusz föld, ki volt Kijev első fejedelme, és hogyan alakult ki Rusz föld. In Balogh László – Kovács Szilvia (Szerk.): *Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája*. Budapest, 2015, Balassi Kiadó, 15–228.
- FODOR István: Az „Északi”-Donyec. In *Magyar Nyelv*, 96. évf. 4. szám, 2000, 467–469.
- FODOR István: A turul. In Lőrinc László (Szerk.): *Egyezzünk ki a múlttal! Műhelybeszélgetések történelmi mítoszainkról, tévhiteinkről*. Budapest, 2010, Történelemtanárok Egylete, 177–178.
- FONT Márta: A Kijevi Rusz és a Magyar Királyság a 11. században és a 12. század elején (Szent Istvántól Kálmánig). In Balogh László – Kovács Szilvia

- (Szerk.): *Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája*. Budapest, 2015, Balassi Kiadó, 303–315.
- FÓTHI Erzsébet – BERNER Zsolt: A solt-tételhegyi Árpád-kori temető antropológiai vizsgálata. In Somogyvári Ágnes – Szentpéteri József – V. Székely György (Szerk.): *Településtörténeti kutatások Solt-Tételhegy, Kiskunfélegyháza, Amler-bánya*. In *Archeologia Cumanica*, 3. *Kecskemét, 2014*, 135–158.
- GÁLL Erwin: *Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság 10–11. századi temetői, szórvány- és kincsleletei I–II*. Szeged, 2013, SZTE BTK Régészeti Tanszék – MNM – MTA BTK Régészeti Intézet.
- GÁLL Erwin: A periferikus 10. századi Erdélyi-medence. Néhány gondolat a 10. századi „magyar hatalmi hálózat” erdélyi hódításáról. In *Korunk*, 2014/8., 82–95.
- GYÖRFFY György: *A magyarság keleti elemei*. Budapest, 1990, Gondolat.
- HEGYI Géza: Etnikai viszonyok a középkori Székelyföldön. In Benkő Elek – Oborni Teréz (Szerk.): *Székelyföld története I. A kezdetektől 1562-ig*. Székelyudvarhely, 2016, 181–191.
- K. ZOFFMANN Zsuzsanna: A Zabola (Zábala – Románia) lelőhelyen feltárt bronzkori és Árpád-kori temető embertani anyaga. In *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 19–20., 1993–1994, 307–326.
- KATONA-KISS Attila: A Kárpát-medencei bolgár térhódítás a 9. században. Történeti észrevételek a régészet tükrében. In *A Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve*, 31, 2009, 37–56.
- KOVÁCS László: A Magyar Nemzeti Múzeum fegyvertárának XI–XIV. századi csillag alakú guzogányai. In *Folia Archeologica*, 22. 1971, 165–181.
- KRISTÓ Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest, 2003, Lucidus Kiadó.
- MARCU ISTRATE Daniela: Byzantine influences in the Carpathian Basin around the turn of the millennium. In *DACIA*, 59. 2015, 177–213.
- OLTEANU, Ștefan: O monedă de la împăratul Bizanțului Nichifor I descoperită la Șirna, jud. Prahova și importanța ei pentru datarea primei faze a culturii „Dridu”. In *Cercetări Numismatice*, 8. 2002, 173–175.
- PÁLÓCZI HORVÁTH András: Besenyők, úzok, kunok. In Szombathy Viktor – László Gyula (Szerk.): *Magyarrá lett keleti népek*. Budapest, 1988, Panoráma, 106–163.
- PÁLÓCZI HORVÁTH András: Nomád népek a kelet-európai steppén és a középkori Magyarországon. In Havassy Péter (Szerk.): *Zúduló sasok. Új honfoglalók – besenyők, kunok, jászok – a középkori Alföldön és a Mezőföldön*. Gyula, 1996, Erkel Ferenc Múzeum, 9–36.
- POLÁČEK, Lumír: Graphittonkeramik aus Mikulčice. In Lumír Poláček (Hrsg.): *Internationale Tagungen in Mikulčice IV. Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa*. Naturwissenschaftliche Keramikuntersuchungen. Brno, 1998, Archäologisches Institut AVČR, 127–197.
- PUSKÁS-KOLOZSVÁRI Frederic: Türkök a 10. századi Kárpát-medencében. In *Székelyföld kulturális folyóirat*, 15. évf. 5. szám, 2011. május, 61–75.

- PUSKÁS-KOLOZSVÁRI Frederic: Néhány megjegyzés a székelységgel és a kabarokkal kapcsolatban. In *Székelyszék* kulturális folyóirat, 22. évf. 7. szám, 2018. július, 107–119.
- RĂDULESCU, Adrian: Un atestat străromănesc la Capidava. In *Pontica* 3. 1970, 255–274.
- ROSENFELD, Rostislav L.: Keramika. In Rybakov Boris A. (red.): *Drevnyaya Rus'. Byt i kul'tura*. Rossiyskaya akademiya nauk. Izdatel'stvo „Nauka”. Moskva, 1997, 22–28.
- ROSLUND, Mats 2007: *Guests in the house: cultural transmission between Slavs and Scandinavians 900 to 1300 AD*. Leiden, 2007, Brill.
- SAVA, Eugeniu 1996: Necropola tumulară Bălăbani – II. In *Arheologia Moldovei*, 19. 1996, 191–220.
- SRH: Szentpétery Imre: *Scriptores rerum Hungaricarum*, I–II. Budapest, 1937–1938.
- STAŇA, Čeněk: Die Entwicklung der Keramik vom 8. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Mittelmähren. In Staňa, Čeněk (Hrsg.): *Internationale Tagungen in Mikulčice I. Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*. Brno, 1994, Archäologisches Institut AVČR, 265–286.
- STANCIU, Ioan: Despre ceramica medievală timpurie de uz comun, lucrată la roata rapidă, în așezările de pe teritoriul României (secolele VIII–X). In *Arheologia Medievală*, 3. 2000, 127–191.
- SZABADOS György: Egy steppe-állam Európa közepén: Magyar Nagyfejedelemség. In *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*. Új sorozat 6–7. kötet, 2011–2012, Kolozsvár, 2013, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 119–150.
- SZÁDECZKY-KARDOSS Samu: *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*. Budapest, 1998, Balassi Kiadó.
- SZEGFŰ László: Ajtony. In Kristó Gyula (Főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon* (9–14. század). Budapest, 1994, Akadémiai Kiadó, 32–33.
- TAKÁCS Miklós: A Kárpát-medence 10–11. századi cserépedény-lelőhelyeinek térképészeti vonatkozásairól – másodszer. In Liska András – Szatmári Imre (Szerk.): Sötét idők rejtélyei. 6–11. századi régészeti emlékek a Kárpát-medencében és környékén. In *Tempora Obscura*, 3. Békéscsaba, 2012, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 405–500.
- ȚIPLIC, Ioan Marian: Aspecte de ritual funerar în necropola medievală timpurie de la Orăștie – Dealul Pemilor X2. In *Banatica*, 23. 2013, 223–241.
- VIZKELETY András: Pogányok vagy keresztények? In *Acta Universitatis Szegediensis – Acta historiae litterarum Hungaricarum*, 29. Szeged, 2006, 289–293.